

Šmajš, Josef

Ontická role kulturní informace

In: Šmajš, Josef. *Konflikt přirozené a kulturní evoluce*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1997, pp. 32-39

ISBN 8021015063

Stable URL (handle):

<https://hdl.handle.net/11222.digilib/127739>

Access Date: 01. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MUNI
ARTS

Masarykova univerzita
Filozofická fakulta

Digital Library of the Faculty of Arts,
Masaryk University
digilib.phil.muni.cz

mozku hominidů, jsou dodnes důležitými konstitutivními faktory kultury.⁵⁰

Zvláštní roli a význam kulturní informace pro evoluci kultury lze snad nejlépe vyjádřit tezí, že jako organismy sice dobře odpovídáme okolní přírodní skutečnosti, tj. jsme s ní funkčně i informačně kompatibilní, ale že strukturou a obsahem svého vědomí, které je jediným zdrojem konstitutivní kulturní informace, této skutečnosti odpovídáme pouze částečně. A nejde tu pouze o to, co často ve filozofii přeceňujeme: že intelektuálně žijeme i v přírodě nepřímo, zprostředkovaně, tj. podle lokálně podmíněného a individuálně zbarveného obrazu. *Jde zejména o to, že kulturní systémy fungují a Zemi ubližují ve světě o sobě.*

Pro konflikt přirozené a kulturní evoluce má tedy zásadní význam zjištění, že tato částečná a deformovaná představa světa je onticky konstitutivní, že *evoluční kulturní tvořivost probíhá od počátku podle přírodě neadekvátní informace*. Také proto roste kultura na úkor složitých a jemných struktur života, na úkor nenahraditelné rozmanitosti biosféry. *Kulturně konstitutivní informací se totiž stává to, co původně sloužilo přežití, orientaci a adaptaci jedince a společenství: pružná, přibližná a biologicky nespojitá lidská individuální paměť mozková (epigenní). Transformace této oportunní, obtížně reprodukovatelné a nestabilní paměti na paměť trvalou, spojitou, a alespoň v intenci objektivní, je velkým problémem dnešní ohrožené kultury.*

7 Ontická role kulturní informace

Pochopení spontánní protipřírodní tvořivosti kultury předpokládá hlubší poznání procesu, jímž získáváme, zpracováváme a využíváme kulturní informaci. Je mimo veškerou pochybnost, že mimořádnou

⁵⁰Na tento problém výrazně upozornil C. G. Jung: „Archetypické obrazy zcela určitě rozhodují ... Rozhoduje nevědomá psychologie člověka, a ne to, co si myslíme a mluvíme v mozkové komůrce nahoře v podkrovní světničce“. Jung, C. G.: *Analytical Psychology*. London, 1968, česky *Analytická psychologie*. Praha 1992, s. 172.

roli tu sehrává přírodou vytvořená nervová soustava člověka a v jejím rámci lidský mozek. Vždyť vše, čeho jsme zatím dosáhli, „... je výsledkem kulturního vývoje, jenž se opírá o mozek stále stejné kapacity“.⁵¹

Lidský mozek jako specializovaný řídicí subsystém lidského organismu se vyvinul k obdobnému účelu jako mozky jiných vyšších živočichů. Fylogenetická evoluční tvořivost biosféry jej však směřovala pro co nejtěsnější spolupráci s lidským genomem: fixuje vysoce diferencované vzorce chování, jeho nejmladší vrstva, neocortex může sloužit řízení motoriky příčně pruhovaného svalstva našeho málo specializovaného organismu, může koordinovat naši aktivitu na základě pokusu a omylu. Zdá se však, že „důmyslný způsob“ jeho konstrukce (jeho „hardware“) jej předurčuje i pro mnoho jiných sociokulturních funkcí: umožňuje vytváření a využívání nových a nových pracovních programů.⁵²

Zjišťujeme, že základní struktura lidského mozku se po několik milionů let téměř nemění. Náš mozek nejen uchovává všechno podstatné z naší animální minulosti, podle Lorenzových slov jakousi „základní melodii reakcí“, na níž kulturní epochy komponují své variace, ale právě tak se hodí i pro získávání a zpracování dnešních teoretických poznatků. Má dostatečnou schopnost zapamatování, kombinování, asociace, invence, tj. abstraktního myšlení. Nové funkce může patrně získávat a přebírat proto, že byl už přirozenou evolucí konstruován polyfunkčně a že jako orgán citového i rozumového prožívání světa byl nucen řídit oblast, která se už v předkulturním období nejrychleji rozvíjela a která nemohla být ani rámcově naprogramována geneticky:

⁵¹ Gould, S. J.: *The Panda's Thumb*. New York 1980, česky Pandin palec. Praha 1988, s. 56. C. G. Jung však v této souvislosti upozorňuje na ještě jeden důležitý moment, na trvalou přítomnost původních struktur: „Mozek se rodí s hotovou strukturou, bude pracovat moderním způsobem, avšak tento mozek má svou historii. Byl budován během miliónů let, reprezentuje historii, které je výsledkem“. Jung, C. G.: *Analytical Psychology: its Theory and Practice*. London 1968, česky Analytická psychologie, její teorie a praxe. Praha 1992, s. 52.

⁵² Potenciální polyfunkčnost složitých struktur je dána především způsobem jejich konstrukce. „Celky vyprojektované k určitým účelům jsou díky své strukturální složitosti s to vykonávat i úkony jiné“. Gould, S. J.: Tamtéž, s. 56.

složité sociální chování našeho druhu. Snad i proto je paměťová kapacita našeho mozku v bitech asi desettisíckrát větší než kapacita naší paměti genetické.⁵³

Bylo již řečeno, že „předmětem“ kulturní informace, na rozdíl od „předmětu“ informace genetické, je hlavně vnější svět člověka. Snad i proto může lidské vědomí minimálně zasahovat do vegetativní oblasti (zejména u evropských etnik). Může však poměrně snadno, v závislosti na pochopení skutečnosti a na postižení příslušných technologických algoritmů, ovlivňovat oblast lidského praktického jednání, může v určitém rozmezí, které kulturní pravidla umožňují, ovlivňovat kulturní činnost člověka. Místně i časově podmíněná *obecná kulturní informace* je totiž nejen společensky determinujícím rámcem lidského individuálního vědomí, ale je i jeho *soubornou nadindividuální formou*, na které se podílí, kterou částečně paměťově fixuje a do níž (po nezbytné společenské selekci) může vstoupit. *Některé užitečné poznatky a regulativy se totiž do obecné kulturní informace „zapisují“*.⁵⁴

Protože lidské vědomí kulturní informaci v pravém slova smyslu neprodukuje, nýbrž spíše ze struktury okolní skutečnosti odčítá a dešifruje, má smysl klást otázku, která z mnoha organizačních úrovní vnějšího světa byla určující předlohou pro obsah výchozí kulturní informace, a tím i pro způsob založení lidské kultury. Zdá se, že to byla jediná organizační úroveň skutečnosti – *úroveň makroskopických předmětů*.⁵⁵

Přirozená, smyslově a rozumově nezprostředkovaná genetická informace se týká především vlastností, interakcí a uspořádání molekul,

⁵³Srovnej Sagan, C.: Cosmos. New York 1980, česky Kosmos. Praha 1996, s. 278.

⁵⁴Domníváme se, že selekce kulturní informace, která je patrně důležitou podmínkou vysokého tempa kulturní evoluce, probíhá minimálně na třech úrovních: na úrovni získávání a zpracování informace; na úrovni procesu její praktické aplikace; na úrovni relativně samostatného života kulturou vytvořených poznatků, vědeckých teorií, uměleckých děl, institucí, věcí, konstrukcí atp.

⁵⁵Z organizační úrovně makroskopických předmětů byla odvozena většina pojmů přirozeného jazyka, naše běžné koncepty prostoru, času a pohybu, ale i základní kulturní interpretační schemata, hodnoty, normy, symboly.

tj. „výchozí organizační úrovně“ výstavby živých systémů. Týká se převážně vnitřku smyslu postižitelných organismů a jejich subsystémů. Závislost kulturní informace na racionálně sensorickém zpracování světa je ovšem odkazem k povrchu a statice věcí, k formám skutečnosti, které člověk jako velký živočich dokáže spolehlivě rozlišovat a které jsou významné pro jeho přežití. Jde o tzv. střední měřítko, o mezokosmos, tj. o dimenzi nepříliš vzdálenou rozměrům samotného člověka.⁵⁶

I když lidské vnímání makroskopického uspořádání skutečnosti bylo bez pojmových ideálů a interpretačních schemat filosofie a fyziky výrazně biologicky zabarvené, i když bylo synkretické, tj. splývalo s projekcí nedostatečně reflektovaných pocitů, potřeb a představ do věcí samých, do jisté míry už umožňovalo objektivně rozlišovat různé předměty, jejich vlastnosti a vztahy. *Pojmenování a nahrazení věcí symboly, které bylo patrně nejvýznamnějším kulturním aktem, znamenalo však nejen možnost manipulovat s nimi myšlenkově (pomocí slovní magie), ale stále více i možnost manipulovat s nimi prakticky.*⁵⁷

Zejména vytvoření symbolů, které podle slov L. von Bertalanffyho „daleko překračuje biologickou výhodu“, dovršilo oddělení vnitřního a vnějšího světa, tj. *upevnilo archetypální pocit netotožnosti člověka a přírody, pocit lidského neuspokojení ze stavu světa.* Víceméně svobodně utvářené jsoucno pojmových symbolů, které získalo svou svébytnost, jakoby definitivně rozdělilo to, co původně odděleno nebylo: svět a jeho obraz v myslí člověka.⁵⁸

⁵⁶ Také z tohoto hlediska je dnešní radikální kritika vědy oprávněná. Věda klasického období převzala značnou část svérázného předvědeckého redukcionismu, především redukci skutečnosti na jednu organizační úroveň a na poznání „povrchu“ věcí. Kritice „mýtu povrchové skutečnosti“ ve vědě věnuje pozornost Neubauer, Z.: Nový Areopág. Praha 1992, s. 71–83.

⁵⁷ Na tento problém upozornil A. Gehlen. Má totiž za to, že technickému ovládnutí vnějších přírodních sil předcházelo jejich ovládnutí fiktivní, tedy magie. „Fascinace automatismem znamená pro techniku předracionální a mimopraktický popud ...“ Gehlen, A.: Die Seele im technischen Zeitalter. Hamburg 1957, česky Duch ve světě techniky. Praha 1972, s. 39.

⁵⁸ Na zásadní význam symbolismu v evoluci kultury upozorňuje L. von Bertalanffy: „Symbolický svět kultury je v podstatě nepřirodní, daleko přesahující

Symbolismus tedy nejen učinil kulturní evoluci možnou a nevratnou, ale také umožnil, aby probíhala rychleji: praktická metoda pokusu a omylu mohla být nahrazena metodou rozumovou, tj. pokusem a omylem v pojmových symbolech (Bertalanffy); kauzalitu mohla doplnit finalita – účelnost. Budoucí cíl mohl být anticipován ve svém symbolickém obrazu. Za nejvýznamnější však považujeme to, že symbolismus vytvořil *předpoklady pro umělý jazykový zápis, tj. pro zcela novou, v přírodě neexistující formu uchování kulturní informace*. Nejen ukázané, zpředmětněné a vyslovené intelektuální představy, ale nyní i představy zaznamenané se mohly stát hlediskem, projektem či přímo návodem pro dílčí změnu prostředí.⁵⁹

Ale pozor. Formativní vliv předvědeckého způsobu poznávání na charakter kulturní informace, který vedl k přeceňování významu makroskopických předmětů a který dnes právem kritizujeme, byl na počátku spíše pozitivní. Byl hlavní příčinou toho, že kultura byla úspěšná, že se v kompetici s biosférou udržela a rozvinula. Na druhé straně však tento pragmatický způsob poznávání světa hrubě nerespektoval jemnější struktury jeho přirozené uspořádanosti, zejména uspořádanosti biotické, ekosystémové. A složité vztahy našeho organismu k prostředí, (látkové, energetické a informační), vztahy na úrovni molekul, buněk, tkání a subsystémů živých organismů, vztahy na úrovni populací, ekosystémů či biosféry jako celku, jimž jsme byli onticky evolučně přizpůsobeni, nebyly ani později explicitním předmětem instrumentálního přírodovědeckého poznání. Veřejnost je v důsledku nevhodné struktury školního vzdělání uspokojivě nezná ani dnes, a nemá tím náležitou představu o jejich funkci, evolučním významu a hodnotě.

a velmi často negující biologickou přírodu, pudy, užitečnost a adaptaci“. Bertalanffy, L. von: *Robots, Men and Minds*. New York 1967, česky *Člověk-robot a myšlení*. Praha 1972, s. 58–59.

⁵⁹ „Důsledky lidské symbolické aktivity jsou obrovské ... Fylogenetická evoluce, založená na dědičných změnách, byla vytlačena historií, založenou na tradici symbolů ..., symbolické světy vytvořené člověkem získaly autonomii, jako by měly vlastní život“. Bertalanffy, L. von: *Tamtéž*, s. 60–61.

Idylická fáze kulturního vývoje, kdy nebylo nutné, aby lidé přírodnímu světu ontologicky rozuměli, a kdy i ve vysoké politice stačilo správně se orientovat ve struktuře mocenských vztahů, však bohužel ekologickou krizí skončila. A je už jinou otázkou, že jednou zažehnutý a jistým způsobem založený evoluční proces kultury nebude snadné v souladu s jeho adekvátnějším ontologickým pochopením prakticky transformovat.

A tak i dnes, kdy rychlý rozvoj teoretického poznání ve speciálních přírodních vědách nás informuje také o méně přístupných úrovních přirozeného uspořádání skutečnosti, *předěláváme jemně a důmyslně uspořádanou přírodou podle neadekvátních myšlenkových schémat a archetypů.* Jedinečnou planetu Zemi, jejíž nevyjádřitelné nádhery se obdivovali všichni kosmonauté⁶⁰, lehkomyšlně transformujeme pro naše krátkodobé spotřební zájmy a hodnoty, aniž si uvědomujeme, že kultura působí na přírodu destruktivně, tj. i proti zájmům našeho druhu, jehož evoluční perspektivu kdysi jistily biologické mechanismy biosféry samy. Dobýváme a obsazujeme Zemi, aniž si uvědomujeme, že umělá uspořádanost se na jejím omezeném povrchu může udržet jen bude-li podřízena širší a fundamentálnější uspořádanosti přirozené, tj. ekosystémové a biosférické.⁶¹

Zachování přirozené přírodní uspořádanosti nemá však význam pouze biologicko-reprodukční, tj. pro člověka a ostatní vyšší formy života bezprostředně existenční. Má neméně závažný význam konstitutivně kulturní, informační. Intelektuální informaci, jak jsme již naznačili, vlastně nevytváříme, neprodukujeme, ale rozpoznáváme, dešifrujeme a rekonstruujeme. Získáváme ji z produktů přirozené evo-

⁶⁰ Barevné snímky Země v její celistvosti jsou podle F. Capry „... snad nejvýznamnějším výsledkem celého vesmírného programu“. Capra, F.: *Wendezeit. Bausteine für ein neues Weltbild.* Bern – München – Wien. 1987, S. 315.

⁶¹ Přestože vytvoření nového systému hodnot pro technickou civilizaci úzce souvisí s tímto intelektuálním pochopením dnešní globální situace, brání mu kromě jiného i ztráta lidského smyslového kontaktu s přírodou. Zdá se, že formálním vyjádřením hodnoty přírody pro člověka té které kultury může být i počet slov, kterými lidé popisují a označují přírodní struktury, zejména rostliny, hmyz, zvířata. Srovnej Lévi-Strauss, C.: *La pensée sauvage.* Paris 1966.

luce (z neživých i živých struktur okolní skutečnosti), v nichž zkrystalizoval nevratný vývojový proces naší planety a v nichž je proto zpředmětněno, a jazykem nukleových kyselin i přímo zapsáno, fantastické množství informace.⁶²

O významu biotického informačního bohatství, které ovšem nepatří nám, ale biosféře, nemáme zatím náležitou představu. Tušíme, že genetická informace živých systémů, kterou vytvořila evoluce a která se z naší viny nenávratně ztrácí, funguje jako ničím nezastupitelná protientropická bariéra života, jako evoluční pojistka či zvláštní „duchovní kultura“ přirozených ekosystémů i celé biosféry.

Již jsme uvedli, že *přirozené ekosystémy ani biosféra jako celek nemají jednu hlavní koncentrovanou informaci* (uloženou někde v tomto světě či mimo něj). A přehlízíme-li fakt, že bez zachování přirozené informace rozptýlené v živých systémech nemůže biosféra ve svém přirozeném vývoji pokračovat, pak snad uznáme alespoň její aktuální význam kulturní: rozmanitost biosféry nesmíme redukovat také proto, že pouze její stále přesnější studium a reinterpretační mohou nakonec opravit tu část naší úzce instrumentální kulturní informace o přírodě, která prostřednictvím technických aplikací nejvíce přispěla k vyhocení dnešní ekologické krize. A zejména to by nám mělo pomoci vytvořit kulturu ohleduplnější k přírodě, kulturu skutečně biofilní.

Nejen větší péče citovému prožívání přírody v rodinné a školní výchově, ale také rozvoj neinstrumentálního teoretického přístupu ve speciálních vědách, může postupně veřejnosti odhalit také jiné, subtilnější a méně přístupné organizační úrovně přirozeného uspořádání skutečnosti. Nesmíme však zapomínat, že tu budeme stále narážet na původní bariéry biologické: Racionální složce lidského vědomí, jejíž systematické společenské drezúře se v technických civilizacích věnuje téměř celý obsah povinné školní výuky mládeže, byla totiž fylogenezí

⁶²Pěkně to vyjádřil K. Lorenz: „Vědecká pravda je více než kterýkoli jiný kulturní statek kolektivním vlastnictvím celého lidstva ... Vědecká pravda je něčím, co lidský mozek nestvořil, nýbrž co urval mimosubjektivní skutečnosti, jež ho obklopuje“. Lorenz, K.: *Das sogenannte Böse*. München 1981, česky *Takzvané zlo*. Praha 1992, s. 228.

vymezena jen „malá podkrovní světnička“ v lidském mozku (Jung). A tato část jeho struktury je i dnes nesena původními animálními vrstvami, nesmírně významnými pro normální funkci lidské psychiky. Geny totiž – podle Wilsonova obrazného vyjádření – „stále drží kulturu na vodítku“.⁶³

Takže sice nemáme žádnou záruku, že se kultura rychle zbaví své dosavadní agresivity vůči přírodě, ale víme již, že musíme nejen správně posoudit krizi, ale i cesty k jejímu překonání. Pro teorii tak poprvé vzniká úkol, stanovit předpoklady funkční kompatibility kultury s biosférou. A pro praktickou politiku úkol neméně obtížný: zpomalit tempo nevratného vymírání biologických druhů, jediných nositelů nenahraditelné protientropické bariéry nynější fáze vývoje biosféry.

Důsledky neadekvátního obsahu kulturní informace, které dnes prostřednictvím destabilizované biosféry kulturu existenčně ohrožují, už totiž nemohou korigovat ani mechanismy jejího dalšího zpracování a šíření, ale ani hostitelský systém kultury – biosféra. Takže v principu platí to, k čemu naše argumentace směřovala: chceme-li změnit chování systému s vnitřní informací – a kultura je takovým velkým otevřeným nelineárním systémem – musíme usilovat o nevratnou systémovou změnu informační, o změnu „genotypu“ kultury. A tak nás úvaha o ontické roli kulturní informace vrací zpět k protipřírodní struktuře kultury, kterou ani věda, ani humanisticky zaměřená filozofie před vznikem globální ekologické krize vážně nezkoumala.

8 Ohrožená kultura

Dnešní ekologická krize, jak jsme ukázali, není pouhou tradiční krizí ekonomickou, politickou či morální. Není ani selháním světové technické civilizace, protože její systém zatím prosperuje. Není krizí jejího řízení, protože její systém jako celek nikdo neřídí.

⁶³Wilson, E. O.: On Human Nature. Harvard University Press. 1978, česky O lidské přirozenosti. Praha 1993, s. 161.